

Bělka, Luboš

Buddhistická pekla : zobrazení a texty vztahující se k třetímu pecku Sangháta

Religio. 2009, vol. 17, iss. 2, pp. [231]-249

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/125296>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Buddhistická pekla: Zobrazení a texty vztahující se k třetímu peklu Sangháta

LUBOŠ BĚLKA *

Žánr zobrazení pekel představuje velmi zajímavý segment buddhismu a jeho tibetská¹ a mongolská² odnož není sice tak bohatá jako například japonské,³ thajské,⁴ čínské⁵ a korejské pojetí, nicméně jak texty, tak i příslušná zobrazení skýtají dostatečný materiál k popisu, analýze a srovnání.

* Tento text vznikl s podporou grantu GA ČR č. 401/05/2744 *Obraz a text v buddhismu: Tibetská a mongolská ikonografie* (doba řešení: 2005-2007). Na tomto místě bych rád vyslovil poděkování Danielu Berounskému, Veronice Kapišovské a Zdeňku Štěbetákoví, bez jejichž laskavé pomoci by tento text nemohl vzniknout. Poděkování patří i Náprstkovu muzeu, které poskytlo svolení k publikaci xylografických zobrazení mongolských pekel.

- 1 Viz např. Rinpoche Patrul, *Kunzang Lama'i Shelung: The Words of My Perfect Teacher*, Boston: Shambhala 1998, 63-72; Françoise Pommaret, „Returning from Hell“, in: Donald Lopez, Jr. (ed.), *Religions of Tibet in Practice*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1997, 499-510; Tsong-kha-pa, *The Great Treatise on the Stages of the Path to Enlightenment*, Ithaca, NY: Snow Lion Publications 2000.
- 2 Viz např. Alexej G. Sazykin, *Viděňija buddijskogo ada: Predislovije, převod, transliteracija, priměčanja i glossarij*, Sankt-Petěrburg: Nartang 2004; id., „Sjužet ‚viděňij‘ ada v mongolskoj literaturnej XVII- načala XX v.“, in: *Informacionnyj bjulleten' 8*, Moskva 1985, 62-69; id., „Kratkoje opisanije kollekcii mongoľskich rukopisej i ksilograf, chranjaščejjsja v Gosudarstvėnnoľ Muzeje istorii religii i atėizma“, in: *Muzei v atėističeskoj propagandė*, Leningrad: GMIRA 1982; viz též Ch. Ž. Garmajeva, „Ob illjustrirovannyh mongoľskich spiskach sutry o Molon-Tojnė (po matėrialach iz fondov v OPPV BION)“, in: *Tėzisi i doklady mėždunarodnoj naučno-tėoretičeskoj konferencii Bazarovskije čtėnija – 2.*, Ulan-Ude: Izdatėlstvo BNC 1997, 207-211; Andrea Iván, „Maudgalyáyana Alakja a Burját Folkľorban“, in: Ágnes Birtlan – Yamaji Masanori (eds), *Orientalista Nap 2000*, Budapest: MTA 2001, 52-64.
- 3 Allan A. Andrews, *The Teachings Essential for Rebirth: A Study of Genshin's Ójójóshú*, Tokyo: Sophia University 1973; Caroline Hirasawa, „The Inflatable, Collapsible Kingdom of Retribution: A Primer on Japanese Hell Imagery and Imagination“, *Monumenta Nipponica* 63/1, 2008, 1-50.
- 4 Henry Ginsburg, „A Monk Travels to Heaven and Hell“, in: Allan Nigel (ed.), *Pearls of the Orient: Asian Treasures from the Wellcome Library*, London – Chicago: Serindia Publications 2003, 145-160.
- 5 Victor H. Mair, *Tun-Huang Popular Narratives*, Cambridge: Cambridge University Press 1983; Stephen F. Teiser, *The Scripture on the Ten Kings and the Making of Purgatory in Medieval Chinese Buddhism*, Honolulu: University of Hawaii Press 1994; id., „Having Once Died and Returned to Life: Representations of Hell in Medieval China“, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 48/2, 1988, 433-464; Jan Van, *Vėsti iz potustoronego mira*, Sankt-Petěrburg: Andrejev i synov'ja 1993; Anne Swann Goodrich, *Chine-*

Ve sbírkách Náprstkova muzea v Praze se nachází vzácný fragment textu nazvaného *Šest druhů bytí* (mong. *Eke boluγsan irγuγan ŷyild amitan-u bayidal anu orusiba*, signatura A 8892 a, A 8892 b, dále jako „pražská xylografie“). Jedná se o dvojjazyčné (mongolské a tibetské) xylografické vydání doprovázené četnými ručně kolorovanými výjevy z pekel. Tato „pražská xylografie“ odpovídá rukopisu doprovázenému barevnými kresbami, nacházejícímu se v Muzeu východoasijského umění Ference Hoppa v Budapešti.⁶ Jeho autorem je Bandida Cchewang Wangčhug Dordže (tib. *cche dbang dbang phjug rdo rdže*, mong. Cevelvančigdordž)⁷ a text je nazvaný *Učení, jež pomocí obrázků ukazuje, proč se bytostí rodí v pekle či světě bloudících duchů a naplňováním lidí strachem je přivádí na správnou cestu*.

Tento příspěvek se zaměřuje zejména na popis a částečné srovnání obrazového materiálu „pražské xylografie“ s budapeštskými kresbami, jakož i uvedení spisu do širšího dobového i naukového kontextu.⁸ Nejprve několik stručných poznámek k buddhistickým textům vztahujícím se k peklům. Literární prameny jsou až překvapivě bohaté a jejich pouhý komentovaný výčet by představoval studii středního rozsahu. Ve vztahu k tibetským a mongolským buddhistickým textům a zobrazením budou hrát největší roli dva okruhy písemnictví. První představuje *Saddharmasmrtjupasthānasūtra* – doslova *Ustavení uvědomění si dobré dharmy*, překládané též jako *Ustanovení pamatování Dharmy*,⁹ či dokonce v poněkud puristickém

se Hells: The Peking Temple of Eighteen Hells and Chinese Conceptions of Hell, St. Augustin: Monumenta Serica 1981; Matthew T. Kapstein, „Mulian in the Land of Snows and King Gesar in Hell: A Chinese Tale of Parental Death in Its Tibetan Transformations“, in: Bryan J. Cuevas – Jacqueline Ilyse Stone (eds.), *The Buddhist Dead: Practices, Discourses, Representations*, Honolulu: University of Hawaii Press 2007, 345-378; Charles V. Orzech, „Mechanisms of Violent Retribution in Chinese Hell Narratives“, *Contagion: Journal of Violence, Mimesis and Culture* 1, 1994, 111-126; Julian F. Pas, „Journey to Hell: A New Report of Shamanistic Travel to the Courts of Hell“, *Journal of Chinese Religions* 17, 1989, 43-60; Laurence G. Thompson, „On the Prehistory of Hell in China“, *Journal of Chinese Religions* 17, 1989, 27-41.

6 Géza Bethlenfalvy – Alice Sárközy, „Representation of Buddhist Hells in a Tibetomongol Illustrated Blockprint“, in: Walter Heissig (ed.), *Altaica Collecta: Berichte und Vorträge der XVII. Permanent International Altaistic Conference, 3-8 June 1974*, Bonn – Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1976, 93-130.

7 D. Cedmaa – G. Mend-Ooed, *Soelyn ov chadgalagč*, Ulánbátar 1999.

8 Luboš Bělka, „Jamův soud: Tibetský obraz pekla“, in: Milan Kováč – Attila Kovács – Tatiana Podolinská (eds.), *Cesty na druhý svět: Smrt a posmrtný život v náboženstvích světa*, Bratislava: Chronos 2005, 42-53; id., „Buddhistická pekla a mnišský stav: Tělesná provinění a odplata“, in: Iva Doležalová – Eleonóra Hamar – Luboš Bělka (eds.), *Náboženství a tělo*, Brno: Masarykova univerzita – Praha: Malvern 2006, 149-158.

9 Daniel Berounský, „Vrány rozševající děs a červi s železnou tlamičkou: Pekla v tibetském textu abhidharmy“, *Religio* 15/1, 2007, 113.

překladu názvu jako *Ustavení bedlivosti v dobrém držmu*.¹⁰ Jedná se o rozsáhlou sbírku rozprav, jež se zachovala pouze v čínském a tibetském překladu. Za autora původní sanskrtské verze je považován Ašvaghóša, známý filosof a pisatel mahájánských textů, žijící někdy mezi polovinou 1. a polovinou 2. století v Gandháře. Bližší údaje o něm nejsou známy, je spojován s kušánským králem Kaniškou. Text *Saddharmasmrtjupasthānasūtry* byl částečně přeložen do angličtiny.¹¹

Popisy rozmanitých pekel v buddhistickém písemnictví jsou podle Roberta F. Rhodese¹² pouze rozvinutím toho, co se nachází v *Rozpravě o poslech božích* (sa. *Déavadūtasutta*). Právě z tohoto textu pramení představa o množství rozmanitých pekel a podpekelníků, hlavních a vedlejších pekel atp. Nejpracovitější popis pekelného komplexu se ovšem – vedle abhidharmického traktování pekel¹³ – nachází ve zmíněném textu *Ustavení uvědomění si dobré dharmy*, kde se praví, že okolo každého hlavního pekla je umístěno dalších šestnáct vedlejších pekel. Podle *Suttanipáty* je pekelníků celkem deset, teprve pozdější texty, jako je například *Pojednání o sférách jógáčárů*,¹⁴ říkají, že pekelníků je osm:

- (1) Peklo znovuožívání (alternativní český překlad názvu je Peklo neustálého umírání a rození),¹⁵ sa. *Sandžíva*, tib. *jangsö ljang sosl*.
- (2) Peklo černých linek (alternativa – Peklo černé čáry), sa. *Kálasútra*, tib. *thiknak lthig nagl*.
- (3) Peklo drčení (alternativa – Peklo těsnosti a stíněnosti prostoru), sa. *Sangháta*, tib. *dündžom lbsdus 'džoms/*.
- (4) Peklo nářku, sa. *Raurava*, tib. *ngumbö lngu 'bodl*.
- (5) Peklo velkého nářku, sa. *Maháaurava*, tib. *ngumbö čhenpo lngu 'bod čhen pol*.

10 Vladimír Miltner, *Malá encyklopedie buddhismu*, Praha: Práce 1997, 40.

11 Daigan Matsunaga – Alicia Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell*, New York: Philosophical Library 1972.

12 Robert F. Rhodes, „Imagining Hell: Genshin’s Vision of the Buddhist Hells as Found in the *Ojōyōshū*“, *Annual Memoirs of the Otani University Shin Buddhist Comprehensive Research Institute* 15/88, 1988, 73-108; viz též jeho: „Ojōyōshū, Nihon Ōjō Gokuraku-ki, and the Construction of Pure Land Discourse in Heian Japan“, *Japanese Journal of Religious Studies* 34/2, 2007, 249-270.

13 Blíže viz Bimala Charan Law, *Heaven and Hell in Buddhist Perspective*, Calcutta – Simla: Thacker, Spink and Co. 1925. Viz též Jens Braarvig, „The Buddhist Hell: An Early Instance of the Idea?“, *Numen* 56/2-3, 2009, 254-281 a Norman W. Brown, „The Rigvedic Equivalent for Hell“, *Journal of the American Oriental Society* 61/2, 1941, 76-80.

14 Sa. *Jógáčárahūmīśāstra*, doslova „Pojednání o sférách jógáčárů“. Jedná se o text školy Vidžňánaváda, jehož autorem je buď Maitréjanátha nebo Asanga. Sanskrtský text nebyl dosud nalezen a spis se tak zachoval pouze v tibetském a čínském překladu.

15 Srov. Ippolito Desideri, *Cesta do Tibetu*, Praha: Odeon 1976, 201.

- (6) Peklo horka, sa. *Tápana*, tib. *cchawa lccha bal*.
- (7) Peklo velkého horka, sa. *Pratápana*, tib. *rabtu cchawa lrab tu ccha bal*.
- (8) Peklo neustálého mučení (alternativa – Nesnesitelné peklo nebo též Nekonečná muka), sa. *Avíči*, tib. *narme lmnar medl*.

Pokud jde o zde publikovaná zobrazení vedlejších pekel, je třeba předeslat, že při studiu zobrazení pražského kolorovaného xylografu lze rozpoznat nejméně čtyři typy rozložení pekel na jednotlivých listech. Nejjednodušší, nikoliv však nejčastější, je typ první – (1) *jedno peklo na jednom listu*. Naopak nejčastější je typ druhý – (2) *dvě pekla na jednom listu*, přičemž peklo s nižším pořadovým číslem se zpravidla nachází v levé části zobrazení, které bývá oddělené svislou či šikmou dvojitou čarou, většinou umístěnou uprostřed zobrazení. Třetí typ je nejvzácnější a zpodobuje (3) *tři pekla na jednom listu*. Pokud jeden list obsahuje více než jedno peklo, bývají tato pekla od sebe zpravidla oddělena svislou či šikmou čarou. Konečně čtvrtý a poslední typ zachycuje (4) *jedno peklo na dvou listech*, takže celkový obrázek lze získat jakýmsi virtuálním „soulepem“ či příložením obou listů k sobě.

Příspěvek se zabývá zobrazeními a příslušnými texty, reprezentovanými úryvky z anglického překladu *Saddharmasmrtjupasthánasútry* vztahujícími se k třetímu peklu, zejména pak k jeho vybraným vedlejším peklům, jejichž společným jmenovatelem jsou rozmanité prohršky monastického i laického stavu ve vztahu k sexuálnímu životu.

O tom, že homosexuální vztahy představovaly v tradičním buddhismu přečin, ba přímo zločin, za který přijde provinilec do pekla k tomuto účelu zvláště určenému, svědčí popis a zobrazení šestého vedlejšího pekla třetího pekla, nazvaného *Místo mnoha bolestí* (tib. *ñam nga ba mang ba*). V textu *Saddharmasmrtjupasthánasútry* se v této souvislosti praví: „Ti, kdož páchají homosexuální akt, jsou přitahováni ohnivým mužem, jehož objetí však plamenem spálí viníka.“¹⁶

Na červeně kolorovaném pražském xylografickém zobrazení (viz obr. 1), poněkud netypicky prostém jakýchkoliv nápisů v tibetštině a mongolštině, jsou dva muži v plamenech, nikoli však v objetí. Oproti textu *Saddharmasmrtjupasthánasútry* v překladu Matsunagových je v pravém horním rohu zobrazení ještě třetí postava, snad též mužská. Nejedná se vlastně o postavu, ale o zbytky člověka, jeho ohlodané kosti, občas ještě obalené masem; na tom všem si pochutnávají mrchožraví ptáci. V pravém spodním rohu tohoto pekla se navíc ještě nachází kotel, okolo něhož plápolá oheň. Kotel je přeplněný provinilci.

16 D. Matsunaga – A. Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell...*, 112.

Kolorování xylografie je provedeno pouze červenou barvou a týká se šlehajících plamenů, které obklopují oba muže. Druhý z nich, ten prostřední, je jimi téměř zcela pohlcen, a tak je z něj vidět pouze hlava a levé rameno s částí paže. Rudé jsou i plameny pod kotlem s provinilci, oheň dokonce zasahuje i mezi ně, takže se nejenom vaří v kotli, ale ještě i shora na ně útočí plameny. Stejnou barvu mají i konce údů nešťastníka rozsekaného v pravé horní části obrázku; jedná se o zobrazení vytékající krve. Červeně vybarvená jsou ústa prvního provinilce vlevo nahoře, jakož i tlama psa pod ním; ten má navíc i krvavé oči. Pozoruhodností tohoto zobrazení je, že xylografie zahrnuje tři pekla na jednom listu, což není běžné.

Obr. 1. Šesté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo mnoha bolestí* (tib. *ñam nga ba mang ba*).

Ze třetího pekla, *Pekla drčení*, které je celé určeno pro tresty spojené se sexuálními přečiny a zločiny, jsou i následující ukázky. Konkrétně půjde o vyobrazení sedmého vedlejšího pekla třetího pekla, nazvaného *Místo valé bolesti* (tib. *gnod pa mi bzod pa*). Pro koho je toto peklo určeno?

Zde trpí ti, kdo buď znásilnili ženu v cizí zemi, kde sloužili jako vítěz- ní vojáci, nebo ji dali vplen ostatním. Provinilci visí za nohy na stromě hlavou dolů a pod nimi hoří oheň. V okamžiku, kdy jim plameny olizují ústa, chtějí bolesti vykřiknout, avšak místo toho, aby vydali hlásku, plameny jim proniknou ústy dovnitř a vše tam spálí.¹⁷

Ilustrace v kolorovaném xylografu (viz obr. 2) zobrazuje provinilce vzhůru nohama, do krku a paže se mu zobáky noří dva ptáci. Po nešťastní-

17 *Ibid.*

kovi se též sápe pekelník, ze kterého šlehaají plameny. Oheň celou scénu podkresluje a zachvacuje jak provinilcovo tělo, tak i jeho ústa.

Obr. 2. Sedmé vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo trvalé bolesti* (tib. *gnod pa mi bzod pa*).

Situace na obrázku se stane přehlednější a srozumitelnější, srovnáme-li ji s citovaným textem a hlavně pak s kresbou, která se nachází v Muzeu východoasijského umění Ference Hoppa v Budapešti a jejíž barevná reprodukce byla též publikována.¹⁸ Zmíněná barevná kresba s největší pravděpodobností představuje kopii xylografu, avšak překvapivě obsahuje některé prvky, jako je například strom či barva zobáků, které usnadní porozumění ilustraci. Ubožáka totiž napíná pekelník mezi rozeklané větve stromu, podobně jako se například zavěšuje králík před stažením či prase do rozteče při zabijačce. Strom je v plamenech a zprava nešťastníka zasahuje ohnivý chuchvalec, směřující k ústům, přesně tak, jak to popisuje citovaný text *Saddharmasmrtjupasthānasūtry*. Oproti citované pasáži se mučení navíc účastní ještě i dva ptáci vytrhávající maso z těla provinilcova. A opět díky barevné kresbě lze zjistit detail, který na xylografu není, totiž skutečnost, že oba ptáci mají modré (tedy železné či ocelové) zobáky.

Pozoruhodné je konstatování, že pro vojáky chovající se na dobytých územích v rozporu s buddhistickou morálkou je vyhrazeno zvláštní peklo. Svědčí to o skutečnosti, že problém zacházení s místním obyvatelstvem na

18 Alice Sárközi, „A Picture Book of Tibetan Hell“, in: Béla Kelényi – Judit Vinkovics (eds.), *Demons and Protectors: Folk Religion in Tibetan and Mongolian Buddhism*, Budapest: Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Art 2003, 100, fig. 105.

okupovaných územích byl pocítován už v minulosti, a to do té míry intenzivně, že stálo za to pro válečné zločiny, zejména pak sexuální povahy, zřídit zvláštní peklo. Zároveň to ukazuje, že etika v souvislosti s okupací představovala pro dávné buddhisty téma, kterému bylo nutné se věnovat. Tak například pro místní nebuddhistické obyvatelstvo („barbary“) páchající incest je určeno deváté vedlejší peklo třetího pekla.

Obr. 3. Osmé vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo, kde se říká A ca ca*

Dříve, než se k němu dostaneme, bude vhodné se ještě zmínit o následujícím, osmém vedleším pekle třetího pekla, které se jmenuje *Místo, kde se říká A ca ca* (*a ca* je tibetské citoslovce pro pálení a bolest způsobenou ohněm, plamenem či žářem). O tomto zvláště pojmenovaném místě a jeho obyvatelích se v *Saddharmasmrtjupasthánasútre* praví:

Ti, kdož žijí v oblastech bez žen a holdují pohlavnímu styku s ovцами či velbloudicemi, přičemž pohrdají Probuzeným, strádají v tomto pekle. Neustále na ně doráží železný hmyz, jenž jim trhá maso z těla, pije krev a nakonec jim požírá vnitřnosti.¹⁹

Je pozoruhodné, že zoofilie či sodomie představovala pro tehdejší buddhisty problém hodný zvláštní pozornosti. Důkazem toho je skutečnost, že této deviaci věnovali tolik prostoru, a pro ty, kdož obcují se zvířaty, byla určena dokonce dvě vedlejší pekla (totiž toto a pak ještě páté vedlejší peklo třetího pekla, kde se jedná o krávy a klisny). Xylografická kolorovaná ilustrace (obr. 3) zobrazuje dvě celé a jednu roztrhanou či lépe řečeno rozpadlou postavu mužů, kteří tomuto pekle propadli, jediný nápis je v tibet-

19 D. Matsunaga – A. Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell...*, 112.

štině a označuje pořadové číslo a název pekla, tedy: „8 pa a ccha zer pa“. Budapeštská kresba zobrazuje tutéž scénu a oproti xylografii je zde jediný, snad nepodstatný rozdíl, na kresbě je o jeden pohozený úd rozežíráný hmyzem a červy méně. Nápis je obdobně umístěn v pravém dolním rohu, je pouze v tibetštině a je velmi podobný nápisu na xylografii, není však identický. Co je však zajímavější a důležitější: na obou zobrazeních je zřetelně patrný jeden druh mučení, o kterém se výše citovaný text nezmiňuje. Jedná se postavu muže ležícího na zádech v levém dolním rohu zobrazení. Tomuto ubožákovi spalují vnitřnosti (červené) plameny. Přestože se o této postavě *Saddharmasmrtjupasthánasútra* nezmiňuje *expressis verbis*, lze říci, že sem nepochybně patří, neboť se vyskytuje jak na kolorované xylografii, tak i na budapeštské kresbě a vždy je toto mučení zobrazováno společně. Ostatně ilustrace, jak xylografická, tak i kresby, jsou téměř vždy bohatší než texty, které uvádějí Daigan a Alicia Matsunagovi ve své práci.

Obr. 4. Deváté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo, kde se říká kjihu*. Detail levé části zobrazení.

Deváté vedlejší peklo třetího pekla se jmenuje *Místo, kde se říká kjihu* (*kjihu* je tibetské citoslovce vyjadřující zoufalství; někdy se název tohoto pekla překládá jako *Místo zvané Proč, proč?*). Dozvídáme se o něm:

Barbaři na kraji říše, kteří páchají incest se staršími či mladšími sestrami, se rodí na tomto místě a zde je mučí oheň a zlí ptáci. Láká je vidina svěžích lotosových květů na horském úbočí. Když se vydají na tato přívětivá místa, zaútočí na ně démoni, vrhající meče na jejich hlavy, a ptáci jim trhají vnitřnosti.²⁰

Nekolorovaná xylografická ilustrace devátého vedlejšího pekla třetího pekla (viz obr. 4 a obr. 5) je rozložena na celou délku stránky, jedná se tedy o poměrně vzácný případ, kdy zobrazení jednoho pekla je věnovaná celá strana xylografie.

²⁰ *Ibid.*, 112.

Zcela vlevo se zde nachází podivuhodná a poněkud nepřipadná postava pekelníka s flétnou či flétně podobným nástrojem. Otázka zní, co tam vlastně dělá. Ostatně i tato flétna je asi jediný hudební nástroj v celém pekle, pokud odhlédneme od bubnů, které se ovšem jednoznačně využívají jako mučící zařízení (viz například dvanácté vedlejší peklo sedmého pekla, nazvané *Místo ptačích vlasů*²¹ nebo *Místo, kde vstávají vlasy hrůzou*;²² i v tomto vedlejší pekle se nacházejí krvesmilníci). Na pražské xylografii to vypadá, jako by se flétna ani nepoužívala k mučení, což je opět zcela zvláštní, neboť na jiných zobrazeních se každý pekelník věnuje své práci, nikoliv zábavě, pokud lze takto interpretovat použití uvedeného hudebního instrumentu. Něco podobného píšale lze nalézt na xylografickém zobrazení následujícího, tedy desátého pekla (viz obr. 6), ovšem v tomto případě z píšťaly vychází oheň, který obklopuje provinilce, čili se opět jedná o muka pekelná, nikoli hudební kratochvíli. Zdali je pekelník s flétnou součástí zmíněného lákání na svěží lotosové květy na úbočích hor, zůstane zřejmě nezodpovězené. Text překladu *Saddharmasmrtjupasthánasútry* se v tomto případě zmiňuje o dvou druzích mučení, totiž o útocích ptáků a útocích pekelníků – oba jsou na obrázku dobře patrné. Pozoruhodná je ležící postava nešťastníka uprostřed vyobrazení; ptáci a pekelníci odstranili maso z jeho spodní části těla, zatímco horní je s výjimkou rukou téměř netknutá. Oproti textu šplhají nešťastníci nikoliv pouze na úbočí hor, ale i výše, dokonce se nacházejí i na samotných vrcholcích. Součástí mučení, především pak na obou horách, je i spalování plameny. Plameny sice na tomto zobrazení nejsou rudě kolorovány, chybí zde totiž oproti většině předchozích a následujících obrázků a pražskému xylografu jakékoliv vybarvení, že se však jedná o plameny, je jasné ze srovnání s jinými podobnými zobrazeními.

V devátém vedlejší pekle třetího pekla jsou dobře viditelné tři hory; první vlevo nahoře je pokryta velkými ostrými bodci či čepelemi, druhá a třetí jsou ohnivé a právě na ně šplhají provinilci, neboť je „láká vidina svěžích lotosových květů na horském úbočí“. Jeden z nešťastníků se nachází v jeskyni na úpatí největší hory, zdánlivě v bezpečí. Součástí mučení jsou však i útoky ptáků, rvoucích maso ze zbytků lidských těl a také napadajících provinilce, kteří šplhají na vrcholky hor. Napravo od středu zobrazení se nachází červený pekelník se zvednutými pažemi. Na xylografii je i nápis v tibetštině („*kji hud zer ba 9 pa*“) a mongolštině.

Kresba tohoto pekla sice není tak bohatá jako xylografie, ale zase nabízí doplňující informaci ohledně barev: první pekelník s flétnou má modrou

21 *Ibid.*, 129.

22 A. Sárközi, „A Picture Book of Tibetan Hell...“.

barvu těla, druhý je červený, vlasy mají pak oba barvy zlaté či žluté. Popiska je zde pouze v tibetštině.

Ze srovnání textu a zobrazení devátého vedlejšího pekla třetího pekla vyplývá, že je zde pouze částečný soulad mezi textem a ilustrací; tento nesoulad je zvláště patrný, srovnáme-li ho s ostatními zde publikovanými vedlejšími pekly třetího pekla.

Obr. 5. Deváté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo, kde se říká kjihu*. Detail pravé části zobrazení.

Příkladem větší, nikoli však úplné shody je následující, tedy desáté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo pálivých slz* (tib. *paču pa měhi ma'i rgjun me lta bu*), kde sice obrázek příliš neodpovídá textu, název se však shoduje. Možná podstatnou okolností pro pochopení tohoto částečného souladu je skutečnost, že text nepopisuje mučení, ale důvody a okolnosti, proč provinilec propadne zrovna tomuto peklu:

Osoba, jež chce po minišce, která se předtím vzdala svých slibů a měla vztah s mužem, aby měla vztah s touto osobou, je mučena zde. Plameny tohoto pekla jsou tak silné, že dokonce i provinilcovy bolestné slzy vzplanou a spálí mu tvář a tělo.²³

Zde se nabízí krátká úvaha. Jde o docela specifický případ: máme co do činění s mniškou, která zklamala a našla si muže, toho ovšem posléze opustila kvůli nové afěře. Proč zrovna pro tento specifický prohřešek je vyhrazeno celé jedno vedlejší peklo? Že by zrovna tento přečin proti mravním záповědím buddhistického monastického i laického stavu byl tak

23 D. Matsunaga – A. Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell...*, 112.

častý? Spíše se lze domnívat, že nebyl ani tak četný, spíše byl závažný, a to bude asi důvod, proč mu byla věnována tato mimořádná pozornost.

Obr. 6. Desáté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo pálivých slz* (tib. *paču pa mchi ma'i rgjun me lta bu*).
Detail levé části zobrazení, zachycující tři druhy mučení.

Zobrazení patera muk v desátém vedlejším pekle třetího pekla na nekorované xylografii (obr. 6 a 7) zahrnuje vždy pět pekelníků trýznících provinilce. O prvním způsobu muk, nacházejícím se zcela vlevo, již byla zmínka v souvislosti s předchozím pekle. Ohnivá píšťala pekelníkova spaluje před ním klečícího nešťastníka tak silně, že jsou mu vidět pouze ramena, část pravé paže a hlava, vše ostatní je v plamenných chuchvalcích. Druhé mučení, napravo od prvního, spočívá v tom, že pekelník drtí provinilce zvláštním ohnivým tloučkem (sa. *musala*, tib. *tinšing lgtun šing*) ve tvaru přesýpacích hodin či dvojité kapky.²⁴ Nešťastníkovo tělo je navíc ještě probodáno noží či čepelemi připomínajícími rituální nůž phurbu. Třetí mučení zachycené uprostřed je v určitém ohledu podobné předchozím, i zde se používá oheň, plameny a ostré břity, nešťastník však není drcen, ale zasahován ohnivým šípem vyslaným z ohnivého luku pekelníkova zákeřně přímo do zad. Čtvrté mučení je sice méně ohnivé, ale zcela jistě neméně bolestné. Je zde patrný pekelník s kleštěmi v levé ruce, který lije nějakou tekutinu z nádoby přímo do řiti provinilcovy, kterému pak následně vychází z úst plamen. Nešťastník je vzhůru nohama a jako všichni odsouzení v pekle je nahý. A konečně pátá tortura, nacházející se zcela vpravo, spočívá v tom, že pekelník odsouzence čtvrtí, krájí a seká nožem; z obrázku je patrné, že již takto stihl ztrestat dvě své oběti.

24 O ohnivém či planoucím tloučku se zmiňuje Robert Beer, který však nehovoří o jeho využití v peklech: „V ikonografii má tlouček obvykle tvar kosti s dvěma zakulacenými konci, případně kapkovitý tvar zakončený poloviční vadžrou. V hněvivých obřadech má falický tlouček silný sexuální podtext. Planoucí vadžrový tlouček ‚buší‘ do hmoždíře, čímž drtí a spaluje na popel všechny nepřátelské demony.“ (Robert Beer, *Symbole tibetského buddhismu*, Praha: BB/art 2005, 164-165.)

Obr. 7. Desáté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo pálivých slz* (tib. *paču pa mchi ma'i rgjun me lta bu*). Detail pravé části zobrazení, zachycující dva druhy mučení.

V případě následujícího jedenáctého a dvanáctého vedlejšího pekla třetího pekla neodpovídá pražské xylografické zobrazení textu *Saddharma-smrtjupasthánasútry*; shodu lze pak konstatovat až u vedlejšího pekla číslo třináct, nazvaného *Místo rudého lotosu* (tib. *pad ma lta r gas*), které je určeno pro eroticky senzitivní mnichy:

Mnich s oblibou si vybavující své sexuální zážitky z doby, kdy byl ještě laikem, přijde do tohoto pekla. Zde, obklopen načervenalou ohnivou mlhou, spatří vzdálené chladivé jezírko, naplněné rudými lotosy. Aby se k němu dostal, musí naháněn pekelníky proběhnout po cestě plné ocelových břitů. A když konečně k jezírku dorazí a vyšplhá se na lotos, ten prudce vzplane.²⁵

Na žlutě kolorované xylografii (obr. 8) se na stromě či stromech u jezírka s lotosy nacházejí přinejmenším dva provinilci – o nichž z textu víme, že jsou bývalí mniši – kteří se tam vyšplhali, snad proto, aby odsud mohli skočit do chladivého jezera. Oproti textu zde však žádné plameny nejsou, naopak nebožáky trýzní dva ptáci pokoušející se vyklovnout jim oči. Na obrázku jsou dobře vidět i další nešťastníci, nahánění na cestu s ostrými břity či jehlicemi. Červený pekelník se zlatými či žlutými vlasy drží v pravé ruce meč, v levé pak sekeru.

25 D. Matsunaga – A. Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell...*, 113.

Obr. 8. Třinácté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo rudého lotosu* (tib. *pad ma ltar gas*).

Docela podobné, a to nikoliv pouze pojmenováním, je následující, čtrnácté vedlejší peklo třetího pekla, které se jmenuje *Místo velkého rudého lotosu* (tib. *pad ma čen po ltar gas*) a je taktéž je určeno pro eroticky senzitivní mnichy:

Ti, kdož o sobě prohlašují, že jsou mniši, a místo touhy po dosažení nirvány touží po nebeských kurtizánách, se zrodí v tomto pekle. Je zde řeka roztavené mědi, jakož i zrádné lotosové jezírko z předchozího pekla.²⁶

Srovnáním detailů z obrázku (obr. 9) a textu, tedy z xylografické žlutě kolorované ilustrace a překladu příslušné pasáže z *Saddharmasmrtjupasthánasútry*, lze zjistit, že provinění, za něž se mniši dostanou do tohoto pekla, je sice podobné předchozímu, je zde však jedna zajímavá okolnost, totiž zmínka o nebeských kurtizánách. Vzniká otázka, o koho se vlastně jedná. Zde se pochopitelně nabízí srovnání s islámským pojetím ráje s množstvím svolných krasavic. V buddhistickém nebi ovšem ženy, jako například bohyně (sa. *dévi*), skutečně jsou. Ale jsou zde jenom pro pobavení mužů jakožto odalisky, harémové otrokyně? Tento koncept je přeci jenom buddhistickému pojetí ráje poněkud vzdálen a toto srovnání není příliš na místě. Kde se tedy bere ona mnišská fantazie „nebeských kurtizán“?

26 *Ibid.*

Obr. 9. Čtrnácté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo velkého rudého lotosu* (tib. *pad ma čhen po ltar gas*).

Následující, předposlední vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo ohniště* (tib. *me thab*), je jakýmsi pokračováním dvou předchozích vedlejších pekla. Pokud jde o provinění, je trest sice poněkud odlišný, nicméně stále v intencích třetího pekla:

Ti, kdož se prohlašují za mnichy, a stále si připomínají potěšení, jehož jako laici používali v přítomnosti žen, budou strádat zde. Toto peklo, podobající se škopku, je do posledního místečka vyplněné ohněm.²⁷

Tomuto peklu dominuje trojúhelníkovitý tvar ohnivě nádoby (viz obr. 10), který se vyskytuje na rozmanitých zobrazeních pekla poměrně často, zejména v kontextu spodní části zobrazení kola života (sa. *bhavačakra*),²⁸ a představuje podle Waltera Y. Evans-Wentze peklo *Aviči*.²⁹

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Alexej M. Pozdnejev, *Očerki byta buddijskich monastyrej i buddijskago duhovenstva v Mongolii v svjazi s otnošenijami sego poslednego k narodu*, Sankt-Petěrburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk 1887. Viz též reprint z roku 1993 (Elista: Kalmyckoje Knižnoje Izdatel'stvo 1993) a anglický překlad (Aleksej M. Pozdnejev, *Religion and Virtual in Society: Lamaist Buddhism in Late 19th-century Mongolia*, Bloomington, Indiana: The Mongolia Society 1978).

²⁹ Walter Yeeling Evans-Wentz, *The Tibetan Book of the Dead or the After-Dead Experiences on the Bardo Plane, According to Lama Kazi Dawa-Samdup's English Rendering*, London – Oxford – New York: Oxford University Press 1971; viz též Austin L. Waddell, *The Buddhism of Tibet, or Lamaism*. London: W. H. Allen 1895 (vydáno pod jiným názvem v reprintu: Austin L. Waddell, *Tibetan Buddhism: With Its Mystic Cults, Symbolism and Mythology*, New York: Dover Publications 1972).

Obr. 10. Patnácté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo ohniště* (tib. *me thab*).

Ze srovnání pražské kolorované xylografie a budapeštské kresby plyne jedna zajímavá skutečnost: kreslíř velmi detailně zachycuje skutečnost, že nejnižší zobrazený nešťastník má oproti třem ostatním ubožákům utrpení ještě zvýšené o skutečnost, že mu doslova lezou oči z důlků (takové zobrazení očních bulv není v tibetské ikonografii žádnou velkou vzácností), pozoruhodné však je, že na kresbě je to zachyceno daleko podrobněji než na xylografii, kde z čistě technických důvodů nelze takové detaily zobrazovat. Působí to dojmem, jako by kreslíř byl daleko více „informován“ o této konkrétní podrobnosti a díky většímu „prostoru“ mohl tento detail lépe prokreslit. Z tohoto hlediska to vypadá, jako by buď kresba byla primární a xylografie sekundární, nebo by obě zobrazení vznikala současně a díky technickým možnostem práce s dřevěnou matricí by bylo potřeba takové jemné detaily pouze naznačit. Nicméně shoda kresby a xylografie je v tomto případě až překvapivá. Jako by kreslíř měl tutéž informaci jako rytec a díky médiu a ploše ji mohl vyjádřit lépe a přesněji. Čili se neustále dere na mysl otázka, zdali je kresba vskutku „pouhou“ kopií xylografie.

Za zaznamenání jistě stojí skutečnost, že ve třetím velkém pekle, nazvaném *Ubíjení davu* (sa. *Sangháta*, tib. *sdus* 'džoms), jsou z celkových šestnácti vedlejších pekél určená čtyři buddhistickým mnichům i laikům, kteří spáchali v podstatě stejný přečin, tj. nezvládli svůj sexuální pud a porušili záповěď s ním spojenou. Za to jim náleží trest v peklech *Lotosového jezírka* (třinácté vedlejší peklo třetího pekla), v pekle *Velkého lotosového jezera* (čtrnácté vedlejší peklo), v pekle *Ohniště* (patnácté vedlejší peklo) a konečně i v pekle *Rozžhavených železných pilin* (šestnácté ved-

lejší peklo). Odplata v jednotlivých vedlejších peklech se liší, avšak přečin je téměř identický, čili se objevuje otázka, proč existují čtyři vedlejší pekla pro tytéž provinilce, kterými jsou převážně mniši. Je tomu tak proto, že tento přestupek byl natolik běžný a rozšířený, že bylo třeba na něj upozornit právě touto formou? Je to záměr, nebo náhoda, nebo snad shoda okolností?

A konečně je zde poslední, šestnácté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo žhnoucích uhlíků* (tib. *me mdag gi rva ba*). Text *Saddharma-smrtjupasthánasútry* o něm praví:

Ti, kdož se prohlašují za mnichy, a přesto v blízkosti žen a při naslouchání jejich hlásům v nich plane touha, budou potrestáni na tomto místě. Peklo má čtvercový tvar a jeho železné stěny stále hoří. Provinilce zde skrápí déšť rozžhavených železných pilin.³⁰

Toto peklo se společně s předchozím poněkud odlišuje od ostatních vedlejších pekel, tedy přinejmenším v rámci třetího pekla. Liší se především v tom, že zde nejsou žádní pekelní pomocníci, mučitelé provinilců, kteří by zajišťovali chod nejrozmanitějších mučících zařízení, tortur a trýznění. Odsouzenci se nacházejí v prostoru – v případě patnáctého vedlejšího pekla třetího pekla – trojúhelníkovitého tvaru; v případě následujícím pak ve čtyřúhelníkovitém, vymezujičím místo, kde jsou provinilci spalováni. Utéci nemohou, neboť vrcholky stěn jsou zakončeny plameny.

Na pražské xylografické kolorované ilustraci sice žádné železné piliny vidět nejsou, co je však zřetelné, jsou ostré bodce, podobné špičkám kopí, zabodávající se nešťastníkům do hlav, zad, nohou a dalších částí těla. Z xylografie to patrně příliš není, neboť bodce nejsou kolorované (dodatečné vybarvení je zde provedeno pouze v barvě červené a fialové), avšak z budapeštské kresby je jasné, že zakončení jsou železná či ocelová, neboť mají modrou barvu. Půdorys pekla působí na tomto obrázku spíše obdélníkově než čtvercově, ale srovnáním se zmíněnou kresbou a především pak citovaným textem, který *expressis verbis* hovoří o čtverci, lze tuto skutečnost přisoudit posunuté perspektivě, či lépe řečeno: protože xylografická zobrazení využívají rozměr výrazně obdélníkový o poměru zhruba 5:1 (šířka je tedy asi pětikrát větší než výška), je pochopitelné, že výtvarník musel poměry tohoto pekla upravit (a to i navzdory tomu, že zobrazení šestnáctého pekla na xylografii jsou v poměru zhruba 2,5:1).

Srovnáním xylografie a kresby lze také zjistit určité posuny. Například počet provinilců uzavřených v tomto pekle na xylografii dosahuje devíti, přičemž pouze jediný – zobrazený v levé horní části pekla – má jakoby

30 D. Matsunaga – A. Matsunaga, *The Buddhist Concept of Hell...*, 113.

„amputované“ nohy a ruce. Nejedná se o „nedokreslenost“ či rytecké opomenutí rukou a nohou, ale skutečně o odtržené či jinak odstraněné údy. Svědčí o tom červená barva krve na místech kloubních spojů. Detail je velmi jemně a přesně provedený, přesto však koloristou zdůrazněný a kreslířem nezachycený. Na kresbě je počet provinilců vyšší, totiž deset, a co je zřejmě důležité, nešťastník bez nohou a rukou zde chybí. Kresba tedy opět obsahuje jednak něco, co na xylografii není (byť se jedná o zdánlivou drobnost), jednak přehlíží určité konkrétní skutečnosti. Je tak na místě se ptát, zdali se jedná o náhodu či záměr. Jak to, že umělec-kopista jinde tak přesný a věrný předloze najednou opomíjí beznohého a bezrukého muže?

Obr. 11. Šestnácté vedlejší peklo třetího pekla, nazvané *Místo žhnoucích uhlíků* (tib. *me mdag gi rva ba*).

Celé zobrazení a literární kontext třetího *Pekla drčení* společně s jeho šestnácti vedlejšími pekly (z nichž pouze některých se tato studie dotkla) by mohlo působit značně hrozivě až odpudivě – ostatně právě to byl záměr jak rozmanitých sepisovatelů líčení pekelných hrůz a utrpení, tak i ilustrátorů zde reprodukováných xylografických ilustrací. Přestože by zpráva o buddhistických peklech mohla nabídnout značně pochmurný a pesimistický obraz, nebyla by přesná a ani úplná. Vedle tohoto pohledu je nutno postavit i pohled další, komplementární, který nabízí daleko plastičtější obraz role pekelných v koloběhu znovuzrození, v samsáře. Představa „věčných muk pekelných“ není součástí buddhistické tradice, neboť pekla jsou součástí samsáry a jako vše v ní mají svůj počátek a konec. Zkrátka pobyt v buddhistických peklech je pobyt na dobu určitou, nikoliv na dobu neurčitou či snad dokonce na věčné časy. Z pekelných existuje vysvobození a bódhisattvové mohou nešťastníkům v pekle pomoci způsobem, o němž hovoří například Šántidéva, který se o třetím pekle *Sangháta* výslovně zmiňuje ve svém díle ze 7.-8. století nazvaném *Uvedení na cestu k probuzení: Bódhičarjávátára*. Zde v části, kde „věnuje zásluhy všem bytostem,

aby dosáhly probuzení“, tedy oddíle, kde se zmiňují „jednotlivá věnování – věnování zásluh pro odstranění utrpení bytostí v peklech“, praví:

(8) Nechť se tam promění rozpálená země v křišťál
a kupy žhavého popele se stanou drahokamy.
Nechť se strašidelné hory v pekle Sanghāta
stanou paláci plnými milosrdných buddhů.

(9) Nechť se tam ode dneška proud rozžhaveného uhlí,
kamenů a zbraní stane deštěm květů,
nechť se krvavý boj se zbraněmi promění
v hru s květinami.

(10) Díky síle dobrých skutků,
jež jsem vykonal,
nechť se bytosti, jež trpí v pekle,
vnořené do žhavých vod řeky Vaitarání,
bez masa, s kostmi barvy jasmínových květů,
objeví na březích nebeské řeky Mandákiní,
s těly bohů a za doprovodu krásných nymf.

(11) Pohlédněte, vy ustrašené oběti krále smrti Jamy,
obklopené supy a havrany, kteří nahánějí hrůzu,
jak se temnota všude náhle rozptyluje!
Pak se v údivu, když budete pátrat
po zdroji té blahodárné, štěstí a slast přinášející záře,
s radostí, zbavení hříchů,
spojte se zářícím bódhisattvou Vadžrapánim,
až ho spatříte na obloze.³¹

Jak již řečeno, závěr může být vlastně optimistický: poté, co si provinilec (ať už mnich, mniška, laik či laička) odpyká příslušný trest, tedy poté, kdy odstraní karmickou zátěž minulých činů a myšlenek, dojde vysvobození z přerozmanitých pekel a dostane tak novou šanci na úplné vysvobození. Může totiž dosáhnout konečného a nejvyššího cíle náboženského usilování všech buddhistů, totiž vysvobození spočívajícího v ukončení řetězce znovuzrozdávání, v dosažení nirvány.

31 Šántidéva, *Uvedení na cestu k probuzení: Bódhičarjávátára*, Praha: DharmaGaia 2000, 155.

SUMMARY

Buddhist Hells: Depictions and Texts Concerning the Third Great Hell Sangháta

The genre of depiction of hells represents a very interesting segment of Buddhism. Although its Tibetan and Mongolian varieties are not as rich as e.g. Japanese, Thai, Chinese or Korean conceptions, the depictions provide sufficient subject matter for description, analysis and comparison. In the collections of Náprstek Museum in Prague a rare fragment of the text ("Prague xylograph") entitled *Six Ways of Existence* (Mong. *Eke boluγsan irγu-γan fγild amitan-u bayidal anu orusiba*) is found. It is a xylographic bilingual (Mongolian and Tibetan) edition accompanied with numerous manually colored scenes of hells. This "Prague xylograph" corresponds to the manuscript accompanied with color drawings located in the Ferenc Hopp Museum in Budapest whose author is Bandida Tsewang Wangchug Dorje. This contribution focuses on the description and partial comparison of visual material of the "Prague xylograph" with Budapest drawings, as well as inclusion of the text into the broader context of time and teaching.

Ústav religionistiky
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arne Nováka 1
602 00 Brno

LUBOŠ BĚLKA

e-mail: belka@phil.muni.cz